Filozofia Nauki
Rok III, 1995, Nr 4(12)

Jacek Juliusz Jadacki

Elementarne relacje ontyczne

Kombinacje słowne nie mają sensu określonego *a priori*,
ale uzyskują go w miarę założeń, jakie przyjmujemy.
L. Chwistek, *Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia*

Spróbuję pokazać, jak za pomocą bardzo ubogiej i prostej siatki pojęciowej można zrekonstruować podstawowe problemy tradycyjnej ontologii. Siatka ta obejmuje sześć pierwotnych i — jak mi się wydaje — niesprowadzalnych do siebie wzajemnie predykatów ontologicznych:

„*x* zawiera się w (*vel* jest częścią) *y*" (*nb.* relacja zawierania się jest asymetryczna i tranzytywna);

„*x* znajduje się (*vel* występuje) w *y* przez *z*";

„*x* posiada (*vel* odznacza się) *y* przez *z*";

„*x* uszczegóławia (*vel* przynależy do, egzemplifikuje) *y*" (*nb.* relacja uszczegóławiania jest asymetryczna, ale nieokreślalna co do tranzytywności);

„*x* poprzedza *y*" (*nb.* relacja poprzedzania jest asymetryczna i atranzytywna);

wreszcie

„*x* mniema, że *p*" (*nb.* relacja mniemania jest asymetryczna i nieokreślalna co do tranzytywności).

Aby uprościć wysłowienie niektórych tez, wprowadzam od razu **trzy** predykaty pomocniczne:

„*x* tkwi w (*vel* mieści się w, zajmuje) *y*", co jest skrótem wyrażenia „dla pewnego *z* jest tak, że *x* znajduje się w *y* przez *z*";

„*x* trwa przez *z*", co jest skrótem wyrażenia „dla pewnego *y* jest tak, że *x* znajduje się w *y* przez *z*";

wreszcie

„x ma (*vel* x-owi przysługuje) y", co jest skrótem wyrażenia „dla pewnego z jest tak, że x posiada y przez z".

Predykaty powyższe wyznaczają sens następujących terminów:

„przedmiot" — „coś, co w czymś tkwi, przez coś trwa lub coś ma";

„obszar" — „coś, w czymś coś tkwi";

„okres" — „coś, przez co coś trwa";

„własność" — „coś, co jest przez coś miane";

„rodzaj" — „coś, co jest przez coś uszczegóławiane";

„kawałek" — „przedmiot zawierający się w jakimś przedmiocie";

„wycinek" — „obszar zawierający się w jakimś obszarze";

„przekrój" — „okres zawierający się w jakimś okresie";

wreszcie

„osoba" — „coś, co coś mniema".

Siatkę pojęciową, którą tworzą rozważane terminy, przedstawia poniższy schemat:

Niektóre spośród wymienionych pierwotnych predykatów ontologicznych są przedmiotem zaawansowanych teorii. I tak:

„zawierania się" dotyczy mereologia;

„poprzedzania" — chronometria (teoria czasu);

„uszczegóławiania" (przy pewnej interpretacji) — teoria klas;

„mniemania" — rachunek intencjonalny.

Geometrię można uważać za teorię obszarów (przestrzeni), a rachunek kwantyfikatorów — za teorię własności.

Przy formułowaniu definicji (*D*) i tez ontologicznych (*T*)[1] trzeba będzie — poza specyficznymi predykatami ontologicznymi — odwoływać się do języka rachunku propozycjonalnego (w szczególności do stałych negacji i koniukcji), do stałej „to, że *p*", do języka rachunku modalnego (a w szczególności do stałej „możliwe, że *P*) oraz do języka rachunku kwantyfikatorów. Dla uproszczenia posługiwać się będę potocznymi odpowiednikami wyrażeń języków formalnych.

1. Reizm, idealizm i somatyzm

(*D*1) **Rzecz** = przedmiot mający jakąś własność, ale nie będący własnością.

(*T*1?) *REIZM. Są tylko rzeczy.*

(*D*2) **Quasi-przedmiot** = coś, o czym ktoś tylko mniema, że jest przedmiotem.

(*T*2?) *IDEALIZM. Są tylko quasi-przedmioty.*

(*D*3) P_1 jest **tożsamy** z P_2, gdy każdą własność *W*, którą posiada P_1, posiada również P_2.

(*D*4) P_1 jest **różny** od P_2, gdy P_1 nie jest tożsamy z P_2.

(*D*5) P_1 jest **połączony** z P_2, gdy pewien kawałek P_1 jest zarazem kawałkiem P_2.

(*D*6) Przedmiot **zwarty** = przedmiot, którego każdy kawałek jest połączony z pewnym jego kawałkiem od niego różnym.

(*D*7) Przedmiot **wyodrębniony** = przedmiot, który nie jest połączony z żadnym przedmiotem od niego różnym.

(*D*8) **Jednostka** (*vel* **indywiduum**) = przedmiot zarazem zwarty i wyodrębniony.

(*T*3?) *INDYWIDYZM. Są tylko jednostki.*

(*D*9) P_1 *jest* **podobny** [pod względem *U*] do P_2, gdy zarówno pewna W_1, którą ma P_1, jak i pewna W_2, którą ma P_2, uszczegóławiają [ten sam] *U*.

(*T*4) *ANALOGIZM SUBSTANCJALNY. Są przedmioty do siebie podobne.*

(*D*10) P_1 *jest* **takożsamy** z P_2, gdy każdej W_1, którą posiada P_1 przez *T* odpowiada pewna W_2, którą posiada P_2 przez *T* — taka, że zarówno W_1, jak i W_2, uszczegóławiają [ten sam] *U*.

(*T*5) *ULTRAANALOGIZM (vel INTEGRALNY ANALOGIZM) SUBSTANCJALNY. Są przedmioty nietożsame ze sobą takożsame.*

(*D*11) Przedmiot **szczelny** (*vel* **ciało**) = przedmiot taki, że niemożliwe jest, aby znajdował się w danym miejscu przez dany okres i był przedmiot różny od niego, który znajdowałby się w tym samym miejscu i przez ten sam okres.

(*T*6?) *SOMATYZM. Są tylko ciała.*

2. Atomizm i realizm

(*D*12) Przedmiot **niepodzielny** (*vel* **cząsteczka**) = przemiot nie zawierający żadnego [różnego od siebie] przedmiotu.

---

[1] Tezy wyraźnie kontrowersyjne są opatrzone znakiem zapytania.

(*D*13) **Świat** = przedmiot zawierający każdy [różny od siebie] przedmiot. (*Nb.* definicja ta jest tymczasowa; ignoruje ona m.in. fakt, że częściami świata są jednostki.)

(*T*7) *ATOMIZM SUBSTANCJALNY. Świat jest* **ziarnisty**: *są w nim (tylko?) cząsteczki.*

(*D*14) Przedmiot **przestrzenny** = przedmiot tkwiący gdzieś.

(*D*15) Przedmiot **powszechny** = przedmiot tkwiący wszędzie.

(*D*16) Przedmiot **ograniczony** = przedmiot przestrzenny, ale nie powszechny.

(*D*17) Przedmiot **czasowy** = przedmiot trwający kiedyś.

(*D*18) Przedmiot **wiekuisty** = przedmiot trwający zawsze.

(*D*19) Przedmiot **kruchy** = przedmiot czasowy, ale nie wiekuisty.

(*D*20) Przedmiot **określony** = przedmiot mający jakąś własność.

(*T*8) *REALIZM SUBSTANCJALNY. Świat jest* **rzeczywisty**: *każdy przedmiot jest ograniczony, kruchy i określony.*

(*T*9) *REALIZM ATRYBUTYWNY. Każdą własność kiedyś coś posiada.*

(*D*21) **Przestrzeń** = obszar zawierający każdy [różny od siebie] obszar.

(*D*22) **Miejsce** = obszar nie zawierający żadnego [różnego od siebie] obszaru.

(*T*10) *ATOMIZM SPACJALNY. Przestrzeń jest* **ziarnista**: *są w niej miejsca.*

(*T*11) *REALIZM SPACJALNY. Przestrzeń jest* **wypełniona**: *w każdym obszarze coś się kiedyś znajduje.*

(*D*23) **Chwila** = okres nie zawierający żadnego [różnego od siebie] okresu.

(*D*24) **Czas** = okres zawierający każdy [różny od siebie] okres.

(*T*12) *ATOMIZM TEMPORALNY. Czas jest* **ziarnisty**: *są w nim chwile.*

(*T*13) *REALIZM TEMPORALNY. Czas jest* **wypełniony**: *przez każdy okres coś się gdzieś znajduje.*

3. Finityzm, teleologizm, relatywizm i wariabilizm

(*D*25) T_1 jest **wcześniejszy** od T_2, gdy T_1 poprzedza T_2, lub T_1 poprzedza T^*, który poprzedza T_2.

(*D*26) T_1 jest **późniejszy** od T_2, gdy T_2 jest wcześniejszy od T_1.

(*T*14) *FINITYZM TEMPORALNY. Czas jest* **skończony: nieodwieczny** *(jest chwila wcześniejsza od wszystkich od niej różnych) i* **niewieczny** *(jest chwila, od której wszystkie od niej różne są wcześniejsze).*

(*T*15) *TELEOLOGIZM TEMPORALNY. Czas jest* **ukierunkowany**: *z każdych dwóch [różnych] chwil jedna jest wcześniejsza od drugiej.*

(*D*27) P_1 **współistnieje** z P_2, gdy P_1 i P_2 trwają przez ten sam T.

(*D*28) P_1 jest w **teraźniejszości** względem P_2, gdy P_1 współistnieje z P_2.

(*D*29) P_1 jest w **przeszłości/przyszłości** względem P_2, gdy P_1/P_2 trwa przez T_1/T_2, który jest wcześniejszy od T_2/T_1, przez który trwa P_2/P_1.

(*T*16?) *RELATYWIZM TEMPORALNY. Nie ma* **absolutnej równoczesności**: *nie ma przedmiotów różnych od siebie, z których by jeden był w teraźniejszości drugiego.*

(*D*30) *P* **powstał**, gdy *P* znajduje się w *M* przez *T*, ale *P* nie znajdował się w żadnym miejscu przez żaden okres wcześniejszy od *T*.

(*D*31) *P* **zginął**, gdy *P* znajdował się w *M* przez *T*, ale *P* nie znajduje się nigdzie przez żaden okres wcześniejszy od *T*.

(*T*17) *FINITYZM SUBSTANCJALNY. Każdy przedmiot kiedyś powstał i kiedyś zginie.* (*Nb.* jest to pewna wersja części tezy (*T*8) realizmu substancjalnego, dotycząca kruchości przedmiotów.)

(*D*32) *P* **zmienił** W_1 na W_2, gdy *P* posiadał W_1 przez T_1, *P* posiada W_2 przez T_2, T_1 jest wcześniejszy od T_2, a nie ma takiego *T* żeby *P* posiadało [zarazem] W_1 i W_2 przez *T*.

(*T*18) *WARIABILIZM. Każdy przedmiot się zmienia.*

(*D*33) *P* **przemieścił się** z M_1 na M_2, gdy *P* znajdował się w M_1 przez T_1, *P* znajduje się w M_2 przez T_2, T_1 jest wcześniejszy od T_2, a nie ma takiego *T*, żeby *P* znajdowało się [zarazem] w M_1 i M_2 przez *T*.

(*T*19) *MOBILIZM. Każdy przedmiot się przemieszcza.*

4. Determinizm i kauzalizm

(*D*34) P_1 **wyznacza** P_2 [różnego od P_1], gdy niemożliwe jest, aby P_1 trwał przez *T*, a nie ma okresu późniejszego od *T*, przez który nie trwałoby *P*.

(*T*20) *DETERMINIZM. Każdy przedmiot jest wyznaczony przez pewien inny (różny od niego) przedmiot.*

(*T*21) *ULTRADETERMINIZM (vel DETERMINIZM INTEGRALNY). Z każdych dwóch przedmiotów jeden wyznacza drugi.*

(*D*35) P_3 **przeszedł** z P_1 nad P_2 gdy P_3 było kawałkiem P_1 przez T_1, P_3 jest kawałkiem P_2 przez T_2, a nie ma takiego *T*, żeby P_3 było (zarazem kawałkiem P_1 i P_2. (*Nb.* „przechodzenie" można też zdefiniować za pomocą „przemieszczania się".)

(*D*36) P_1 **oddziałał** na P_2, gdy P_3 przeszedł z P_1 na P_2.

(*D*37) To, że P_1 oddziałał na P_2, jest **przyczyną** tego, że P_2 się zmienił, gdy oddziaływanie P_1 na P_2 jest warunkiem koniecznym zmiany P_2.

(*D*38) To, że *p*, jest **skutkiem** tego, że *q*, gdy to, że *q*, jest przyczyną tego, że *p*.

(*T*22) *KAUZALIZM. Każda zmiana ma swoją przyczynę.*

(*T*23) *UNIKAUZALIZM. Każda zmiana ma tylko jedną przyczynę.*

(*T*24?) *MONOKAUZALIZM. Wszystkie zmiany mają tę samą przyczynę.*

(*T*25) *EFEKTUAZLIM. Każde oddziaływanie ma swój skutek.*

(*T*26) *UNIEFEKTUALIZM. Każde oddziaływanie ma tylko jeden skutek.*

* * *

Jak widać, za pomocą kilku pierwotnych predykatów ontologicznych — i zdefiniowanych za ich pomocą predykatów pochodnych — da się sformułować kilkadziesiąt ważnych tez ontologicznych.

Warto zaznaczyć, że z jednej strony — nie jest to pełna lista tez możliwych do wyrażenia w zaproponowanym języku (bardzo łatwo np. uzupełnić ją o tezy uwikłane w spór o powszechniki — tu: rodzaje); z drugiej zaś strony — istotne rozszerzenie tej listy wymagałoby oczywiście wzbogacenia zbioru pierwotnych predykatów.

Uważam, że warto prowadzić dalsze badania w obu kierunkach.